

Pojem „revoluce“ ve spojení s označením náhlých změn ve společnosti se objevuje poměrně pozdě; teprve 17. a 18. století se učí tohoto slova běžně používat pro označení sociálně politických proměn v Anglii a ve Francii.² S jeho obsahem se ovšem spojují nestejně představy, spjaté u jedněch s nadějami, u druhých s hrůzou a odporem. O racionální vymezení tohoto pojmu se pokouší teprve 19. století. Ale ani tehdy se ho nepoužívá jednoznačně.³ Ostatně i dnes se setkáváme nejméně s dvojím vymezením jeho obsahu. „Revoluce“ označuje jednou přestavbu sociálních a politických vztahů, která otvírá novou vývojovou fázi společenských dějin, a jindy má význam daleko užší.⁴ označuje přestavbu jen struktury politické.

Rozpaky vzrůstají zejména tehdy, když máme hodnotit náhlé sociální a politické přestavby společenské struktury, které proběhly ve staletích vzdálenějších. Zejména tam, kde se „revoluce“ stýká s „reformací“, to jest tam, kde byla postulo-

vána přestavba systému kulturních hodnot a vztahů v instituci kulturní (církvi), která pak přerostla v přestavbu sociální a politické struktury společnosti.⁵ Tak tomu bylo například i při hodnocení husitství, jeho aspektů sociálních a politických. Byly jisté rozpaky, byla-li to revoluce vůbec — a když ano, tak jaká? Pro Pekaře například byl termín revoluce synonymem anarchie. Pozitivně, ne však ve shodném smyslu, mluvili o revoluci Masaryk, Nejedlý, Slavík, Konrad a jiní; Macek užívá širšího termínu „revoluční hnutí“. Je tedy třeba pojmové jednoty a vyjasnění. Co je to vlastně revoluce?

Revoluce⁶ je především násilný proces politický, při němž jde o přesun moci z jedné třídy na druhou, což se neobejde bez proměny mocenské základny systému.⁷ Třída, jejíž role zejména v ekonomice společnosti je stále závažnější a která má dosud status politicko-právního (občanského) outsidera, zmocní se násilnými prostředky mocenských institucí a stane

¹ Pražská města — ačkoli jejich správní jednotou byla poměrně krátká — tvořila v husitské revoluci skutečnou politickou jednotu, vytvářenou nejen společnou obranou a expanzí navenek, ale i společnými sociálními, politickými a ideologickými procesy (výjimku tvoří otevřeně nepřátelství na počátku let třicátých).

² Karl Griewank: *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff*, Weimar 1955, str. 1, a v předmluvě I. Hornové str. IX.

³ Srv. např. B. Engels, *Německá selská válka*, Svoboda 1950, str. 107: „Revoluce roku 1525 byla lokální věcí německou. Angličané, Francouzi, Češi. Maďaři měli již své selské války za sebou, když Němci prodělávali svá selská povstání.“ Na str. 102: „Velikolepý revoluční pokus německého lidu skončil potupnou porážkou.“ Na str. 105: „... úplná porážka revolučního hnutí“ a na str. 106: „Kdo může po obou německých revolucích z r. 1525 a 1848 a po jejich výsledcích...“ atd. (podtrhl K. H.).

⁴ Tak např. R. B. Mowat: *Revolution and Recovery*, 1934. Mezi sociálním a politickým charakterem změn v integrovaném společenském systému rozlišují H. D. Lasswell a Abraham Kaplan: *Power and Society*, London 1952, str. 273; podobně i starší práce L. P. Edwardse: *Natural History of Revolution*, Chicago 1927.

⁵ O středověké „revolučnosti“ srv. cit. dílo K. Griewanka, kap. I–IV, s hojnými pramennými údaji.

⁶ Od revoluce je třeba lišit jiné násilné procesy zasahující do politické struktury systému, jako např. povstání nebo státní převrat. *Povstání se*

opírá obvykle o jinou mocenskou základnu, než je dosavadní základna systému, avšak nepřináší koncept nového systému, nýbrž usiluje jen o opravení starého systému v jednotlivostech (zrušení některých nevhodných opatření, personální změny v autoritativních orgánech ap.). Nemívá také zpravidla k dispozici novou ideologii, jež by byla vyjádřením jak potřeb, tak perspektiv sil stojících za povstáním. Ve státním převratu naproti tomu nedochází k proměně mocenské základny systému, nýbrž jen k výměně nositelů moci. Státní převrat je tedy změnou autority prováděnou „shora“, povstání je reformou systému zdola.

⁷ Mocenskou základnu tvoří všechny síly různých sociálních a politických statusů (např. občané i neobčané), které jsou shodně orientovány perspektivami systému, jej podporují, s jeho hodnotovou hierarchií sladují své hodnocení, očekávání a výhledy. K mocenské základně revoluce musíme např. počítat i venkovský lid, který při výbuchu revoluce, resp. už v expozici pobýval v Praze a zúčastňoval se akcí „české obce“, nebo po výbuchu do Prahy přispěchal. Také tábořské bojovníky, kteří v r. 1420 pobývali v Praze, je třeba počítat v té době k mocenské základně. Venkovský lid ani tábořské bojovníky nelze však počítat k občanské základně pražského systému, neboť jim nebylo možno např. zastávat funkce v politické organizaci města (i když se někdy zúčastňovali jednání velké obce). Podobně pražský plebs (chudina) patří sice k mocenské základně, ale nikoli k základně občanské; z jeho řad nevycházejí nositelé moci, ti se rekrutují jen z občanů, tj. osob požívajících statusu měšťanství.

se základnou nového sociálního systému, jehož využije

- a) k zatlačení (ev. zničení) dosud preferovaných sociálních skupin,
- b) k uplatnění svých zájmů ekonomických, sociálních, politických i kulturních, tj. i k uplatnění svého hodnotového systému a nových perspektiv.

Revoluce, jak ukazuje pětistiletá evropská zkušenost, je vedena v zájmu především té sociální složky, která v rozvoji společnosti má progresivní roli ekonomickou, již neopovídá dosavadní distribuce moci a občanství (politicko-právní status a politická role ve struktuře systému).

Revoluce vzniká v prostoru, kde sociální vztahy a normy jsou nestabilní, a ve chvíli, kdy i politická organizace společnosti je v krizi, projevující se napětím v dosavadní mocenské základně, jejím ochromením nebo dokonce jejím rozpadem.

Revoluce je provázena obvykle dvěma jevy, které — zdá se — jsou obecné:

- a) vznikem nové ideologie,⁸
- b) vznikem nových institucí, resp. podstatnou modifikací starých institucí.

Revoluce ovšem není anarchie, jak tvrdívali její konzervativní odpůrci. Je to záměrný, ideově zdůvodněný proces, v němž ovšem dochází k střetání nejrůznějších sil, k zvratům a kolizím, jež se mohou jevit jako nesmyslné tomu, kdo nepochopil její smysl. Ve skutečnosti je to však programované úsilí sociálně závažných skupin,⁹ které chtějí překonat staré rozpory, eventuálně vytvořit nový sociální systém a nastolit nové hodnocení a výhledy. Toto úsilí prochází ovšem různými fázemi, jejichž problematika, dynamika i struktura se liší.

Husitská revoluce byla revolucí právě ve smyslu sociálně politickém. Vezme-li v úvahu změny, k nimž došlo v sociální struktuře (jako nejmarkantnější: města vytlačují prelátský stav z mocenských pozic a za podpory venkovského zemanstva a lidu stojí jako rovný part-

ner se šlechtou v nové mocenské základně zemského politického systému) i ve struktuře politické (za nejzávažnější třeba považovat suspenzi suverenity královské, autority „vyššího pověření“ ve smyslu feudálního pojetí vlády a její nahrazení suverenitou demokratickou, vzešlou z nové mocenské základny), pak o tomto tvrzení sotva může být pochyb.

Význam husitské revoluce byl hodnocen jak historiky, tak sociology a filosofy. Formou jejího průběhu se však dosud zabývalo jen nemnoho prací. A přece myslím, že pro pochopení obsahu revoluce znamená mnoho také *vývoj jejich forem*. Zejména sociologie by měla v tomto ohledu vysondovat historickou půdu a stanovit přesnější souřadnice, na nichž by byly zachycovány změny proběhnuvší v revoluci; nejen jejich kvalita, ale také frekvence změn v jednotlivých fázích revoluce, proměny struktur, funkcí, mocenských konstelací, sociálních posunů atd. Je třeba přihlídnout k vývoji revoluce jako celku, jako k *vyvíjejícímu se systému* určité organizace sil a tendencí. I když citové sympatie nás mohou vázat k určité skupině nebo k určitému postoji a programu, je třeba posoudit roli všech skupin, všech postojů a programů v revoluci se uplatňujících, a to s přísnou nestranností, abychom pochopili nejen charakter jejich sil, ale také její *rytmus a mechanismy*, jimiž se uskutečňovala.

Ponecháme-li stranou starší pojetí husitské revoluce, pak je nutno upozornit aspoň na několik autorů, kteří se nad husitstvím jako sociálním jevem zamýšleli nově.

Iniciativa v tomto ohledu náleží Janu Slavíkovi, který ve své studii *Husitská revoluce* (1934) se vyslovil mj. i k formám průběhu změn v revoluci a pokusil se o analýzu tohoto průběhu jako sociálního jevu obecné povahy.¹⁰ Slavík se pokusil o jisté srovnání naší revoluce s ostatními revolucemi evropskými, s úmyslem vyvodit jednotné schéma jejich průběhu. Třebaže jeho srovnávací po-

⁸ Ideologie: vědomí potřeb a perspektiv skupiny, jejich zdůvodnění, vyjadřované i symboly. Ideologie odráží jak kvalitu (složení) skupiny, tak její hodnotovou orientaci. Zde nás zajímají jen politické aspekty ideologie, tj. její funkce v procesu distribuce moci. O husitské ideologii srv. níže cit. dílo R. Kalivody, kde je i bohatý soupis literatury o předmětu.

⁹ Skupinou je míněno sdružení lidí integrovaných společnou hodnotovou orientací nebo společnou sociální akcí, kteří uznávají jistou autoritu, dirigující a regulující chování skupiny. Skupina v tomto smyslu se může strukturalizovat uvnitř třídy, může mít však podle povahy integrujícího faktoru i mezitřídní charakter.

¹⁰ Jan Slavík: *Husitská revoluce, studie historicko-sociologická*, Orbis 1934.

známky upozorňují na některé parametry husitského zápasu plodně, nelze se touto metodou vnější analogie spokojit, pokud bádání o všech revolucích nebude postaveno na stejných souřadnicích. Hlavní nedostatky jeho závěrů jsou pak podle mého názoru tyto:

1. Slavík hodnotí revoluci jen z hlediska jedné revoltující skupiny. Vidi v pádu radikálů konec revoluce a tímto zkrácením revolučního cyklu zkresluje i její výsledek: Revoluce totiž neztroškotala v rovině reakce, nýbrž prochází ještě po Lipanech dalšími fázemi a vyúsťuje v stabilizaci systému teprve v letech padesátých. Slavík má revoluci za neúspěšnou, nerozlišuje, že to může být pravda jen o některých jejích snahách a křídlech.

2. Pomíjí také specifikum trvalé existence dvou odlišných center revoluce v Čechách, na rozdíl od revoluce např. ve Francii nebo v Rusku, kde Paříž a Petrohrad mají pro vývoj revoluce význam dominantní. U nás nejde jen o přímočarý vývoj zápasu koncepcí a skupin v hlavním městě, ale současně přinejmenším také o vztah mezi Prahou a Tábořem, jenž problematiku naší revoluce násobí.

Také Kurt Konrad¹¹ se dával na husitskou revoluci jako na sociální jev obecnější povahy: Není první svého druhu a také není jedinou revolucí tohoto historického typu. Pro pochopení její hospodářské a společenské podstaty však pokládá za nezbytné zkoumat její historické předpoklady společenské i „řadu“, do které přísluší. I Konrad hodnotí revoluci převážně podle jejího radikálního křídla, avšak tím, že zdůrazňuje sociálně ekonomické i sociálně politické podmínky jejího vzniku a průběhu, vznáší i otázku reálných možností různých programů a skupin v revoluci: Nejen, která společensky závažná skupina chce, ale také která skupina fakticky může za daných historických podmínek sehrát roli společenského protagona. Konrad vyzdvihuje roli měst v české revoluci (kterou chápe jako předzvěst cyklu měšťáckých revolu-

cí a zároveň vyvrcholení předchozích protifeudálních bouří selsko-plebejských), ale protože městské revoluční síly pojímal jen v jejich radikální podobě, nemohl uspokojivě vysvětlit *politický* úspěch měst, zejména Prahy, v komplexním revolučním procesu.

Josef Macek koncipoval pojetí husitské revoluce jako zápas třídních zájmů jednotlivých skupin. Rozděloval funkce těchto skupin na hnací sílu (venkovský lid a městská chudina) a sílu organizátorskou (měšťanská opozice). Dělení této měšťanské opozice jen na radikální a konzervativní křídlo znemožňuje však pochopení dynamiky měšťanské linie, která má složitější strukturu. Spojování revolučního dynamismu a osudu revoluce s jedním jejím křídlem a přiznání sociální progresivity jen radikální složce revoluce ho vede k pojetí husitské revoluce jako v podstatě neúspěšné, zrazené měšťanstvem a ukončené tedy porážkou radikálního křídla u Lipan a návratem Zikmunda na český trůn. Spokojuje se tak v podstatě třífázovým modelem průběhu revoluce. Tyto fáze charakterizuje jako 1. období převahy chudiny (1419–1421), 2. období převahy měšťanské opozice (1421 až 1434), 3. Lipany a porážka husitského revolučního hnutí (1434–1437).¹² Mackovo pojetí husitství trpí především nedoceněním pozitivní role měšťanstva v sociálně politickém procesu revoluce, kterou jako sociální fenomén považuje (s jistými výhradami) v podstatě za selskou válku a předstupeň revoluce buržoazní.

Širší a členitější pojetí revoluce přináší práce Roberta Kalivody,¹³ který se první zamýšlí nad komplexním revolučním procesem a neváže jeho průběh jen k jednomu křídlu revoluční fronty. Už v *Husitské ideologii* (1961), kde je v duchu blízkém Konradovi proveden dosud nejdůkladnější rozbor husitství jako revoluce sociální, distancuje se od předchozího hodnocení a naopak ukazuje, že husitská revoluce je *vítězná*. Je to umožněno tím, že Kalivoda chápe revoluční proces plněji a nachází jeho dynamismus i v měšťanských skupinách, které se po

¹¹ Kurt Konrad: *Svoboda a zbraně*, Naše vojsko 1949; *Dějiny husitské revoluce*, Ústav dějin KSC 1964.

¹² Josef Macek: *Husitské revoluční hnutí*, 2. vyd., Rovnost 1952, s. 58.

¹³ Robert Kalivoda: *Husitská ideologie*, ČSAV 1961; *Die husitische Revolution und die Podiebrader Epoche*, „Cultus pacis“, Academia, Praha 1966, str. 167–178; *Hus, husovská a husitská tradice*, Novinářský sbor., r. X, 1965, č. 4, str. 472–482.

oslabení radikálů stávají hegemonem dalšího vývoje revoluce. Proto také nepovažuje revoluci za ukončenou ve chvíli, kdy zlikvidovala nebo aspoň citelně oslabilo své levé křídlo a uzavřela (nikoli ovšem ztrátový!) kompromis s dosavadními odpůrci revoluce, nýbrž sleduje její další boj na platformě seskupení poděbradského. Kalivoda tak obohacuje pojetí revolučního cyklu o další fázi, v níž dochází k změně mocenské konstelace a ke konečnému vítězství husitismu v podobě, jež za dané situace politické i sociálně ekonomické byla plně realizovatelná. Je to „symbióza“ „pražsko-sirotčí“ ve své polipanské metamorfóze poděbradsko-rokycanovské, která vytváří mocensko-politickou a ideologickou sílu, která cílevědomým a obratným postupem dovádí svou hegemonii k úplnému vítězství... V poděbradské formě zvítězil tak program husitské revoluce“ (text autorovy přednášky na konferenci Cultus pacis 1964, uveřejněný ve Filosofickém časopise 1965, č. 5, str. 389—390).

Nové podněty k zamyšlení nad obrazem i významem husitské revoluce dávají práce západoněmeckého historika Ferdinanda Seibta.¹⁴ Tradiční schémata a pojmy, přejímané generacemi historiků, podrobuje novému zkoumání a směřuje k poznání revolučních faktorů a forem v podobě nezcičené nánosem pozdějších kritérií. Analyzuje roli a postoje universitních intelektuálů a měšťanských nacionalistů, funkci jazyka a nacionalismu v myšlení, propagandě i seskupování sil, zejména však se snaží o postižení a vysvětlení charakteru svazků, jimiž byly v procesu revoluce poutány různé složky společnosti a revoluční fronty zvláště. Obec — *communitas* — je mu půdou, na níž je třeba hledat strukturu husitské společnosti a proces jejich proměn. Sleduje „obec“ v jednotlivých variantách společenských vazeb a to mu umožňuje pochopit revoluční proces nesentimentálně a pregnantně. Naznačuje tak cestu, která podle mého názoru povede k adekvátnějšímu postižení struktury a mechanismu revoluce jako procesu sociálně

politického. Seibt upozorňuje na jednostrannou pozornost, kterou naše poválečná historiografie věnuje levému křídlu a snaží se zhodnotit objektivně i roli ostatních složek revoluce, tedy i pražského měšťanstva. Seibtovo chápání problému slibuje přinést plnější a operabilnější model husitské společnosti a jejich proměn — v tom se jeho práce nejvíce přibližují historické sociologii.

*

Tento článek se nezabývá husitskou revolucí v jejím plném územním rozsahu a podobě — soustřeďuje se na revoluční cyklus jen v hranicích pražské městské aglomerace; zato však se pokouší zachytit je v plném časovém rozsahu. To jest až k stabilizaci proměn, které revoluce přinesla, k stabilizaci sociálně politického systému, o který v revoluci šlo.

Vymezení studie hranicemi politického systému pražských měst vychází jednak z přesvědčení, že cesta k výslednému modelu husitské revoluce jako jevu celozemského vede jen přes analýzu jejích složek; jednak ze skutečnosti, že dosud byla věnována pozornost jednotlivým křídům nebo verzím pražského revolučního dění zcela nerovnoměrně, což vedlo k zkreslení jejího průběhu.

Praha měla pro svou politickou pozici v zemi i pro svou sílu hospodářskou a kulturní rozhodný vliv na průběh revoluce v celé zemi. Spolu s Táborem byla dlouho nejmocnější její složkou, než se restituovala mocenská pozice aristokracie. Proto charakter i rytmus proměn, k nimž docházelo v Praze, měl význam pro politické a sociální dění v celé zemi.

Článek je v podstatě opřen o podrobnější studii o vývoji husitských skupin, jejich strukturách a postojích (tato studie bude otištěna v revui pro dějiny Karlovy university) a o rozbor struktur a funkcí politických institucí pražských v revolučním cyklu (kterou rovněž připravují k uveřejnění). Nelze tu na stránkách článku vymezených rozvádět všechny aspekty revolučního procesu. Doufám však, že i tento stručný nárys bude

¹⁴ Ferdinand Seibt: *Die Hussitenzeit als Kultur-epoche*, Hist. Zeitschrift, München 1962, Bd 195; *Die hussitische Revolution und die europäische Gesellschaft*, „Cultus pacis“, Academia 1966, str. 21 až 33; *Hussitica, zur Struktur einer Revolution*,

Böhlau Verlag, Köln-Graz 1965. *Communitas Primitiva — Zur Prager Hegemonie — politik in der hussitischen Revolution*, Hist. Jahrbuch 81. Jhg. 1962.

zajímat sociologické pracovníky a obrátí jejich pozornost také k problémům časově vzdálených jevů, k historické sociologii vůbec.

*

Husitská revoluce se exponuje zhruba už v prvním desetiletí 15. věku, ale jako jev sociálně politický se manifestuje až v roce 1413, kdy dochází k prvnímu ostrému, ideologicky i politicky zaměřenému zápasu o instituce městské správy, přičemž zápas má výrazný etnický podtext.¹⁵ Tomuto datu je třeba dát při ohraňování revoluce přednost především proto, že se tím předchozí reformní hnutí dostává z hladiny nábožensko-psychologické do roviny sociálně politické, v níž zápas o *politické instituce a jejich novou mocenskou základnu* je jednou z hlavních podmínek závažných strukturálních změn příštích desetiletí.

A ze stejného důvodu budeme vidět ukončení revoluce teprve k datu, kde v podstatě končí jak zápas o hodnoty, jimiž revoluce byla mobilizována, tak o instituce, jimiž byla zajišťována, kdy se také na dlouhou dobu ustaluje struktura vztahů mezi sociálními skupinami a revoluce vytváří odrazovou historickou skutečnost, na níž následující generace nastolují už jinou problematiku. Závěr revoluce klademe proto teprve do počátku padesátých let, kdy se ustaluje politický i sociální obraz země, ideologie husitská se institucionalizuje v jednotné české církvi a první léta Jiříkovy správy hledají a nacházejí modus vivendi mezi skupinami dosud soupeřícími, to jest zejména mezi utrakvisty a katolíky všech stavů. Rozsah husitské revoluce pokrývá tedy zhruba asi čtyři desetiletí.

Revoluce je odpovědí na celý komplex problémů povahy sociálně ekonomické, sociálně politické, morální i ideologické, je pokusem o nalezení nového sociálního modelu, který by úspěšněji — vzhledem k úrovni ekonomiky, úrovni sociálních vztahů i kulturní vyspělosti — řešil chod a další rozvoj společnosti, který by uspokojivěji zajišťoval dosahování a distri-

buci zejména těch hodnot (materiálních, sociálních, kulturních), jež jsou společensky aktuální. Revoluce tedy zachvacuje život celé společnosti v okruhu svého akčního rádia. Nejen ti, kdož revoluci vyvolávají, programují, ale i ti, kdož jsou jí strženi, ať v souhlasu se svými postoji či zcela proti své vůli, jsou zasaženi změnami, které revoluce přivodí. Shodnost zájmů a postojů, shodné statusy a perspektivy napomáhají vytváření skupin, které se v revoluci vzhledem k nestejnému charakteru i nestejně angažují, mají nestejně role. Tyto skupiny svádějí boj o hegemonii, o takovou výslednou podobu, která by té které skupině poskytovala maximální uspokojení. Těžiště revoluce kolísá tak v nestejně rovině, jak se vedení zmocňují různé skupiny, jak se mění mocenská základna i situace revoluce jako systému vzhledem k mimosystémovým faktorům. S tím vším korespondují i přesuny v aktualizaci hodnot; naléhavost jedné je časem setřena a jsou zatlačeny jinými. Nelze také přehlédnout význam nástupu nové generace, která si přináší hodnocení poněkud posunutě od hodnocení svých otců, kteří revoluci začínali. Revoluce tedy není a nemůže být výrazem aktivity jedné skupiny, ale je výrazem vztahů mezi všemi skupinami systému revolucí zasaženého, výrazem jejich vztahů k hodnotám a institucím integrujícím systém — a ovšem také výrazem probíhající interakce se všemi vnějšími faktory, s nimiž systém vchází do relevantního styku.

Nejdůležitějším ukazatelem průběhu revoluce je vývoj její mocenské základny. Z jejího složení sociálního, z charakteru a konstelace skupin, jež se v ní integrovaly společnou orientací hodnotovou, ale zejména společnou sociální akcí, lze vyčíst nejen *komu* revoluce v jednotlivých chvílích slouží, ale i *kam* směřuje, jaké projekce v jednotlivých fázích převažují. Vedle toho je ovšem důležitý i stav (funkce a struktura) institucí, zejména mocenských. Dále je třeba brát v úvahu i ideologický výraz tohoto pohybu, zejmé-

¹⁵ Jde o střetnutí českého a německého patriciátu na politickém poli v r. 1413, z něhož vyšel vítězně patriciát český. V září toho roku byla na radnici staroměstské dosazena králem poslední rada s německou převahou. Brzy nato (v prosinci téhož roku) byla tato rada suspendována a na

její místo dosazena rada převážně česká, v níž bylo i několik řemeslníků. Převaha českého živlu v radě se pak udržela až do červencové exploze r. 1419; od té doby se politický nacionalismus uplatňoval plně.

na programy a postuláty sociální a politické i nábožensko-mravní, jak v jednotlivých fázích převažovaly.

Sledujeme-li pohyb revoluce podle těchto ukazatelů, pak shledáváme, že revoluce prošla několika nesterpně dlouhými fázemi, svým charakterem odlišnými. Předělem mezi nimi jsou události nebo procesy, které způsobily podstatný zvrat buď v konstelaci moci, v charakteru institucí nebo skupin, v podstatné proměně vládního subjektu nebo struktury sociálních vztahů. Z údajů získaných podle těchto ukazatelů můžeme pak sestavit *šestifázový model pohybu revoluce*. Považuji za účelné podat nejdříve pro rámcovou orientaci stručnou charakteristiku jednotlivých fází, než obrátíme pozornost k jednotlivým komponentům, z nichž model vyrůstá.

1. *Expozice* (1413—1419): Mezi skupinami národnostně a ideově odlišnými dochází v Praze k zápasu o hegemonii sociální, politickou i kulturní. Na jeho konci je pokus vládnoucích činitelů o potlačení hnutí usilujícího o reformu;¹⁶ tento pokus je neúspěšný, nahromadí jen výbušné síly a tak v létě 1419 dochází k explozi, která zbaví dosavadní mocenskou základnu vlády a dá jí do rukou seskupení husitského, převážně českého, tzv. „české obce“, která vytváří novou mocenskou základnu. Tento přesun má nejen etnický charakter (německo-český), ale i charakter sociální (mocenská základna patriciátu je rozšířena o ostatní měšťanstvo, ba i o obyvatelstvo měšťanského statusu nepožívající). Události po explozi fakticky suspendují královskou suverenitu ve městě a přenášejí ji na obyvatelstvo města. Současně útok na církevní instituce, jež jsou zbaveny statusu politického činitele, přináší materiální uspokojení všem vrstvám revoltující fronty: šlechtě a měštům se dostává církevních majetků, ze zrušení věčných platů, a na nichž se značně podílela i církev, má prospěch značná část městského obyvatelstva. Ze společenské struktury dosavadního systému byl vyřazen prelátský stav —

na uvolněné místo vstupuje měšťanská kurie královských měst, vedená Prahou. Kalich se stává obecným symbolem hnutí, pražské artikule základním jeho programem.

2. *Amplituda* (1419—1422): Nastává rozkmit revolučních sil. Změna vládního subjektu přináší i přestavbu vládních institucí ve městě; to se projevuje jednak otevřením velké obce i neměšťanům, ale zejména vzestupem významu tohoto shromáždění, jež se stává hlavní politickou institucí revolučních sil ve městě. Přitom dochází k vnitřní diferenciaci v táboře revolucionářů (v „české obci“) a k nesterpné interpretaci základního programu, postaveného ještě v expoziční fázi (pražské artikule). Nesterpné akcentování různých jeho aspektů vede nejen k teologickým rozepřím, ale i k odlišným koncepcím sociálním a politickým, což se projevuje tvorbou různých akčních skupin, z nichž nejaktivnější se chová skupina radikální, která dospívá až k požadavku úplného rozchodu s některými závažnými institucemi (církví a královskou vládou). Tím postaví programovou maximu revoluce, pro kterou však nebude s to získat celou mocenskou základnu. Pokus o stržení revoluce na bázi radikální povede k mocenskému boji proti měšťanským složkám „české obce“, k boji hegemonu revoluce proti jedné části mocenské základny revoluce, k nastolení vlády radikálů. Fáze rozkmitu je současně charakterizována zvýšenou propagandou, prudkým šířením vlivu, územní i ideologickou expanzí Pražanů v zemi; uvnitř pak zvýšenou sociální mobilitou a laicizací náboženství.

Z tohoto rozkmitu revolučních sil, které se srazí na konci r. 1421 a na počátku r. 1422, vyjde nakonec vítězně měšťanské křídlo revoluční fronty.

3. *První stabilizační pokus* (1422—1427): Měšťanská část revoluční fronty, která lpí více na některých tradičních vztazích, institucích a funkci dosavadního obecního mechanismu, se zmocňuje vlády (odstranění Želivského, vyřazení radikálů a snížení významu i zúžení složení velké

¹⁶ Pokus o potlačení husitského hnutí nastává v 1. polovině roku 1419, kdy král činí rozhodnutí, jímž se dostává formující se mocenské základně revoluce i její ideologii nevýhodné pozice v systému (z formy nátlaku se změnou králova stanoviska stává kontra-systémový faktor!). Nesoulad

mezi skutečnou silou této kontra-systémové základny a jejím nevýhodným statusem je pak překonán explozí, v níž se kontra-systémová základna („česká obec“) stane mocenskou základnou nového, revolučního systému.

obce) a pokouší se legalizovat revoluční změny, zejména posuny majetkové, změny v politické a sociální struktuře, vítězství husitské ideologie. Děje se tak jednak pokusem o nastolení nové zemské autority (má ji zástupně reprezentovat Korybut), která by garantovala dosažené změny, jednak pokusem o dohodu s politickými i náboženskými odpůrci (koncilem, císařem). V hledání tohoto stabilizačního kompromisu se neradikální křídlo mocenské základny rozkládá na maximalisty a minimalisty (volím tyto termíny místo dosud běžného dělení na „mírné“ a „konzervativce“, protože kladu důraz spíše na odlišnost jejich politických a sociálních koncepcí než na odchylky jejich ideologie). Pokus o uzavření revoluce se nezdaří, maximalisté, jejichž mluvčím je Rokycana, se odhodlají k dalšímu mocenskému utvrzení revoluce, sbližují se s radikály — zejména mimopražskými — a přejímají jejich koncepci „expanzivní obrany“ (převrat Rokycanův a pád Korybutův v dubnu 1427).

4. *Repulzace* (1427—1437) je po rozkmitu nejproměnlivější fáze revoluce, jakási druhá amplituda jejich sil. Ukazuje se, že předčasně uzavření sporu, kterého by mohlo být dosaženo jen principiálními ústupky, je většině nepřijatelné. Proto dochází k novému vzmachu, k „druhé revoluci“ — tentokrát proti minimalistickému křídlu vlastní mocenské základny. Tato fáze vychází z pozic maximalistů, kteří se zpočátku opírají o radikální složku. Upevňují své pozice uvnitř města (později toho využijí proti dočasnému radikálnímu spojenci), v celozemské mocenské konstelaci však ztrácejí ve prospěch polních vojsk (expanzivní éra Prokopova) a utrakvistické šlechty. Na Novém Městě se v této fázi upevňuje pozice radikálů vedených knězem Vlkem; novoměstští nacházejí spojence ve východočeském sirotčím svazu. Úspěšná expanze, již se pod tlakem venkovských vojsk účastní i Pražané, vynucuje ochotu vnějších odpůrců k smíru. To vede maximalisty k opuštění výchozí pozice, vytvářejí novou koalici — proti radikálům venkovským a novoměstským. Zájem sociální

vedou k zdůraznění naléhavosti politického uzavření revoluce. Profitu už je bezostyšně dána přednost před mravními a ideovými principy. Majorita mocenské základny pražské revoluce se rozhoduje pro potlačení radikální minority a pro likvidaci polních vojsk (útok na Nové Město a Lipany 1434). Připravuje se pak dojednání smíru se Zikmundem a koncilem (Jihlava 1436).¹⁷ Smlouvou se Zikmundem a kompaktáty je zajištěno vítězství měšťanského revolučního programu: sociální a politická pozice městského stavu ve státě je garantována v podobě, jež nastoluje vlastně konstituční stav; majetkové posuny a konfiskace ve prospěch měst jsou sankcionovány, rovněž zrušení věčných rent: práva hlavního města jsou rozšířena.

5. *Druhý stabilizační pokus* (1437 až 1448): Záměrně neužívám označení „restauration“, neboť restaurována byla jen královská vláda, nikoli sociální struktura, ani ideologie katolicismu.

Uspokojení z výsledku a zejména změna v konstelaci sil, která nastala s příchodem Zikmundova dvora do Prahy, vyvolává ovšem změnu postojů i mocenských seskupení. Stlak, který je novou situací vyvolán, definitivně rozvede maximalisty a minimalisty. Minimalisté se s pomocí konzervativního křídla šlechty zmocní vlády ve městě,¹⁸ maximalističtí vůdcové jsou odstraněni z mocenských pozic a perzekvováni, masa jejich přívrženců je konsternována, měšťanská velká obec a orgán starší obce, kde maximalisté mají základnu, jsou zbaveny spolumocenské a kontrolní funkce, nadvláda rady nad obcí neúměrně vzrůstá. Mocenská základna minimalistické vlády je pronikavě zúžena na část patriciátu.

Tento pokus o stabilizaci sociální struktury a organizaci politických vztahů v podobě, která se od předrevolučního stavu liší jen nepatrně, nemůže ovšem uspokojit většinu utrakvistické základny, v níž mají maximalisté početní převahu; pokus o restauraci politického a sociálního modelu obce v předrevoluční podobě je tedy natrvalo nevyhovující. Vláda menšiny je udržována jen mocenskými prostředky

¹⁷ Srv. R. Kalivoda: referát na poděbradské konferenci, přetištěno ve Filosof. časopisu, 1965, 5, str. 390.

¹⁸ Přechod k minoritní vládě minimalistů byl

vlastně politický převrat; šlo o zúžení mocenské základny (nikoli její výměny), o výměnu nositelů moci (vládního týmu) a o ideologický posun uvnitř téhož hodnotového systému (husitského).

(hlavně spojení Menharta z Hradce, nejvyššího purkrabího pražského). Neuspokojená většina hledá spojení ve straně poděbradské.

Toto období končí opět politickým převratem: Poděbrad dobývá v září 1448 Prahu a umožňuje maximalistické většině zmocnit se městských institucí. Nastává poslední fáze,

6. *vyústění revoluce* na pozicích maximalistů, reprezentujících střed revolučních sil, který tvoří většinovou část mocenské základny revoluce a do něhož vplynuly i zbytky radikálního proudu novoměstského. Moc je sice v rukou maximalistické elity patricijské, ale měšťanská obec jí poskytuje širokou podporu; obci je také znovu přiznáno právo kontroly nad výkonem vlády. Vítězství husitské ideologie, vzestup politického významu Prahy, posuny majetkové i v sociální pozici relevantní většinu obyvatelstva uspokojují, což spolu se stabilizací země pod správcovstvím Jiříkovým zajišťuje i společenskou stabilitu v Praze. Revoluci lze považovat za skončenou.

Ze slábnoucí intenzity a také ze zvolňujícího se rytmu změn ve společenské a institucionální struktuře Prahy lze vyvodit, že zdvih revoluce je největší na počátku, zejména v amplitudě, kde se v krátkém časovém rozpětí uskuteční největší proměny. Čím dále se vzdalujeme od exploze, tím delšího období si vyžádá uskutečnění závažných strukturálních změn. Amplituda je sotva tříletá — repulzace a II. stabilizační pokus zabírají už celá desetiletí.

Upozorňuji na význam druhého zdvihu revoluce. Hladina revoluce po mocném zdvihu v amplitudě poklesá v první stabilizační fázi; je třeba nového vzednutí sil, aby neskončila poráženeckým kompromisem. Tento druhý zdvih (na počátku repulzace) přeskupí mocenskou základnu a připraví bázi, na níž se teprve revoluce — po restaurační kolizi II. stabilizačního pokusu — vítězně prosadí obecnou legalizací změn, jež nastolila.

Mocenská základna revoluce, to jest

sil, které za programem revolučních přeměn stojí, je provádějí nebo aspoň podporují, byla nejširší na začátku procesu. V „české obci“¹⁹ se scházejí Husovi stoupenci všech stavů, různých společenských rolí i statusů, především ovšem příslušníci českého jazyka. Když „česká obec“ přestane být v důsledku výbuchu revoluce jen formou nátlaku (seskupením, jež je sice integrováno ideologií, společnou orientací, nikoli však organizací funkcí!) a stane se subjektem vlády (donucena tím přijmout pevnou organizaci funkcí, zvolí si model organizace pražské obce), nastává diferenciaci v orientaci a zájmech, která postupně oslabuje mocenskou základnu tím, že jedna skupina se snaží vymanévrovat z mocenských pozic druhou a zmocnit se tak převahy v politických institucích. Tento proces začíná již v letech 1420—21, kdy vzniká napětí mezi skupinou radikálů (Želivský) a ostatní českou obcí (Jakoubek). Po likvidaci svého vůdce jsou radikálové zatlačováni (na Novém Městě se znovu aktivizují zejména v letech 1427—34 a tvoří tam nejvlivnější část mocenské základny), v třicátých letech (po r. 1434) jsou pak zcela potlačeni, část jich nepochybně splývá s maximalistý.

K značnému oslabení mocenské základny došlo zejména v letech 1438—1448, kdy po restauraci královské autority je většina mocenské základny, maximalisté, ochromena a její vůdcové perzekvováni. Konečná podoba mocenské základny, jak se projevuje po r. 1448, kdy Poděbrad osvobozuje Prahu, je však opět širší, tvoří ji prakticky celá měšťanská obec — zatímco neměšťanské (plebejské) vrstvy jsou bez politického vlivu.

Sociálně se těžiště moci výbuchem revoluce přesunulo k vrstvám s nižším společenským statusem (od patriciátu k ostatnímu měšťanstvu na čas i k obyvatelstvu neměšťanskému); později se mocenské těžiště vrací opět k zámožnému měšťanstvu a zejména k zesílenému českému patriciátu. Na Novém Městě je tento pohyb méně výrazný jednak pro sociálně vyrovnanější strukturu města, jednak pro

¹⁹ „Česká obec“ vystupuje jako seskupení nejrozličnějších sociálních sil podporujících program náboženské reformy (i sociálně namířené proti církvi) a hodnotově orientovaných učením Husovým.

Nemá vlastní organizace (strukturu funkcí), vykonává však prostřednictvím svých vlivných stoupenců i masovými demonstracemi nátlak na politické a církevní instituce.

vedoucí roli radikální skupiny až do poloviny třicátých let. Zvýšená politická role středních měšťanských vrstev zůstává však (s výjimkou vlády minimalistů) trvalou skutečností.

Občanská základna, tj. ta část obyvatelstva, která požívá ve městě politických práv,²⁰ je ještě v expozici poměrně úzká: (nepatří do ní ani osedlí měšťané, pokud nevyhovují majetkovému cenzu), ale v rozkmitu se rychle rozšiřuje dokonce i o neosedlé (třebaže tito nebývají pověřováni funkcemi v obecních orgánech, např. v konšelské radě). Zato jsou v této době — a nadále — vyloučeni z politických práv nekališníci a Němci, s výjimkou nemnohých horlivých stoupenců kalicha mezi nimi. Po pádu demokratické velké obce se opět uplatňuje cenzus majetkový a právní (status měšťanství) a občanská základna, která je tedy jakousi privilegovanou částí mocenské základny, se opět postupně zužuje.

Vůdcové mocenské základny vycházejí nejdříve z řad kazatelů, značný vliv mají i vojenští hejtmani; od poloviny dvacátých let však nabývají ve vedení skupin převahy politikové měšťanství, kteří v třicátých letech jsou už rozhodující složkou vedení celé společnosti pražského politického systému.

Důležitým procesem v revoluci je *tvorba skupin sociální akce*. Za akční skupinu považují sdružení sil integrovaných společnou hodnotovou orientací nebo společnou sociální akcí, jednajících pod vedením uznané autority k uskutečnění společného záměru. Celkem lze vidět pět typů takových skupinových subjektů, které se vytvářejí (vystupují v akci) k naplnění specifikovaných záměrů.

1. *Česká obec jako skupina nátlaku*: volné seskupení obyvatelstva různého sociálního i politického statusu a role, shodně orientovaného záměrem uskutečnění nábožensko-sociální reformy. Před výbuchem revoluce (v expozici fázi) nemá vlastních orgánů kromě propagačních (reformní kazatelé), a její funkci je vykonávat nátlak na tradiční instituce politické a církevní. Je to otevřené sesku-

pení, které uskutečňuje své propagační a demonstrativní akce i s obyvatelstvem mimopražským.

2. *Česká obec jako subjekt vlády*: seskupení českého obyvatelstva husitského, které se po explozi organizačně formuje podle modelu politického systému pražské obce; tvoří mocenskou základnu husitských akcí ve městě i vládních opatření. Je to přechodná formace vystavená rozkmitu jednotlivých svých křídel, z nichž se v dalším vývoji formují samostatné skupiny se svou vlastní organizační rolí i vlastní programovou variantou.

3. *Skupina radikální*: pro svou značně chudou organizační rolí je formována autoritou kněze Želivského a společnou ideologickou verzí (ideologizovaná formace). Formuje se nejdříve jako subsystém politického systému pražské obce, jehož se později zmocňuje jako mechanismu nezbytného k realizaci svých záměrů. Vysoká emotivnost, kázeň a autoritativní vedení činí její schopnost akce maximálně účinnou.

4. *Zájmové skupiny měšťanstva*, které po rozpadu české obce tvoří sice ještě společný tábor, ale později se rozestupují podle svých zájmů sociálních a politických na dvě samostatné skupiny:

a) *maximalisty* — majoritní část pražských měšťanských sil, jimž jde o udržení maxima zisků nastolených revolucí jak v oblasti náboženské, tak zejména v oblasti sociálně politické;

b) *minimalisty* — minoritní seskupení měšťanstva, ochotného spokojit se s minimem výdobytků v oblasti náboženské i politické (kalich, mírná reforma politické vlády), aby nebyly ohroženy jeho profity sociální.

5. Konečně lze mluvit o vlastní *politické straně husitů*, jejímž kolektivním členem se stalo pražské maximalistické křídlo ve čtyřicátých letech (velvarovci v jednotě Poděbradově).

S výjimkou seskupení „české obce“ jako skupiny nátlaku neměla šlechta nikde relevantní účast; v poděbradské straně naopak byla vedoucí složkou. Skupiny pražské se však organizovaly většinou jako subsystémy pražské obce podle jejího

²⁰ "Citizens are those in a body politic who share in the allocation of power; subjects, those who do not." (Lasswell and Kaplan, op. cit. 217).

politického modelu, v němž šlechta neměla samostatné místo. Šlechtici obvykle individuálně plnili ve službách pražské obce funkce vojenské nebo diplomatické.

Charakter skupin se tedy mění: na počátku revoluce (v expozici a amplitudě) jsou to především seskupení ideologická (česká obec a do jisté míry i radikálové), později se vytvářejí skupiny zájmové na bázi zájmů sociálních a politických. Tato disperze zájmů z jednotného rámce integrující ideologie souvisí zřejmě se změnou preference hodnot: napřed převažují ve funkci skupinově integranční principy ideologické povahy (hodnoty transcendentní), potom však plní tuto funkci zájmy hmotné a sociální prosperity.²¹ Tomuto procesu přeskupování hodnot se patrně nevyhne žádná revoluce. Nejdříve se musí uplatnit principy nové ideologie, odčinit křivdy starého systému, musí být uplatněna nová morálka a saturování dosud odstrkovaní — potom však přijde na pořad dne zajištění stability a prosperity systému jako celku, to jest především prosperity těch, kteří v této fázi tvoří jeho mocenskou základnu.

*Instituce politické.*²² Revoluce smetá nejen dřívější nositele moci, spjaté se starým systémem, ale potřebuje ovládat i instituce, které by zajistily chod a rozvoj nového systému. To připadá především fázi rozkmitu, amplitudě. Hlavní novum, které nastolil pražský husitismus, jehož vedoucí silou byla v té chvíli složka radikální, byla demokratická velká obec; znamenala nejen personální, ale i funkční proměny v politickém systému města. Stala se hlavní politickou institucí dne a zajišťovala občanství na široké bázi. Skrze velkou obec v této radikálně demokratické podobě patřila revoluce opravdu všemu obyvatelstvu husitskému.

Tato instituce se však neudržela, její funkci převzaly opět orgány, které byly doménou měšťanských sil: starší obec a konšelská rada. Podoba starší obce je nám dnes nejasná. Nebyl to reprezentativní orgán, patřily však do něho všechny významné měšťanské osobnosti, které přicházely v úvahu pro výkon funkcí v radě, na soudě nebo v jiných úředních výkonech. Funkce starší obce byla jednak spoluvládní, jednak korektivní. Velká obec pozdějších fází jako plenum všeho (někdy jen zvaného) měšťanstva neměla toho významu politického jako za radikálů, kdy byla otevřena i neměšťanům.

V podstatě každá ze skupin, které se v revoluci zmocnily vlády v obci, si volila pro prosazování své politické vůle jinou instituční složku. Tak radikálové vytvořili svou nejdůležitější instituci v demokratické velké obci. Maximalisté se naproti tomu opírali o funkci zúžené měšťanské velké obce a zejména starší obci přiznávali velkou politickou váhu. Minimalisté vytvořili svůj (jediný) politický orgán z konšelské rady.

Bez zajímavosti není ani změna ve způsobu vyzdvihování nositelů moci (výkonných mocenských orgánů — zde hlavně konšelů v radě). Od *nominace* králem z kandidátů doporučených obcí se přešlo po explozi k *volbě*, nejdříve v širokém plénu velké obce, později v omezených shromážděních měšťanstva. Za vlády Želivského docházelo k vyzdvihování konšelů (i hejtmanů) fakticky nominací schvalovanou velkou obcí. Za vlády minimalistů — Pešika z Kunvaldu — se praktikovala *kooptace* do mocenského orgánu (rady). Po roce 1448 se znovu stává obecným územ *volba*; tento volební akt je často jen formální, ve skutečnosti rozhoduje o kandidatuře a tím i o zvolení úzká měšťanská elita.

²¹ Tento přechod od principu „osvobození“ k respektování nutnosti, vyvolané základními potřebami života, sledává H. Arendtová i v jiných revolucích: H. Arendt: *On Revolution*, New York, 1963, 53n.

²² Tj. zejména konšelská rada, tzv. starší obec (seniores) a velká obec jak v měšťanské (užší), tak v radikální (širší) podobě. Obě podoby velké obce mají ovšem více verzí, o nichž se zde nelze šířit — podrobnosti uvedu ve studii o institucích (například s účastí žen i kněží, s účastí bojovníků spojeneckých vojsk, s vyloučením žen apod.). Starší obec (seniores) byla jakási „horní“ komora, do níž byli zvaní někteří bývalí konšelé a jiné vlivné osobnosti; zde byly projednávány závažné obecní

záležitosti, ze starších byli přibíráni pomocníci konšelům pro výkon některých funkcí (soudních, finančních), starším se také konšelé odpovídali — starší obec tak měla spoluvládní i korektivní funkce, zajišťovala jistou kontinuitu městské politiky a hospodáření. O jmenování do tohoto „výboru“ rozhodovaly vedle osobní autority i váha majetku, sociální a politické pozice rodu, vztah k fideletům města — před revolucí i vztah ke dvoru apod. Po výbuchu sem patří i zvolení obce. O složení a vývoji politických institucí Prahy viz J. Čelakovský: *O vývoji středověkého zřízení radního*, ve *Sporníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy I — 2*; pozoruhodné je, že Seibt, který si podoby „obce“ všimá velmi důkladně, tohoto pramenu nevyužívá.

Za zmínku stojí i změna možnosti *sociální mobility*. Posun z nižších vrstev do vyšších byl umožněn zejména proměnami ve fázi rozkmitu, kdy došlo k oslabení sociálních přehrad, k značným posunům majetkovým a kdy se dostalo *příležitosti* k zlepšení zejména sociálního prestiže i příslušníkům nižších vrstev (např. v boji, propagandě apod.). Zejména oslabení patricijské vrstvy odchodem německého patriciátu poskytovalo mnohým měšťanům příležitost k sociálnímu posunu. Později je tato možnost opět ztěžována, ve čtyřicátých a dalších letech je již jen řídkým zjevem.

Těžiště politické moci je po explozi na levém křídle revolučních sil. *Radikální skupina* tu má výraznou hegemonní roli, zpočátku podporována širokou „českou obcí“, později, když došlo k diferenciaci sil, brzděna pražskou měšťanskou obcí. Na začátku r. 1422 se v důsledku změny postoje husitských hejtmanů (také hejtmanů pražských vojsk) ocitá Želivský ve sporu s Jakoubkem v izolaci, jeho skupina je v té chvíli bez spojenců. Toho využívají jeho odpůrci a fyzicky ho likvidují. Radikální skupina zbavená vůdce je konsternována. *Těžiště moci* se přesouvá do *skupiny měšťanstva*, což je současně provázáno oslabením funkce radikální velké obce a posílením orgánů rady a starší obce. V letech 1422–1427 vzrůstá opět vliv šlechty stojící za Korybutem, který je reprezentantem (nikoli vládcem!) i měšťanské Prahy. To povzbuzuje také přívržence minimalistického programu. Hlavní silou v obci jsou však stoupenci maximalistické verze měšťanského programu, jímž jde především o to, aby byl legalizován posun moci a majetku z církevního komponentu na světský, a aby byla konstituována hegemonie pražského měšťanstva v politické struktuře země. *Maximalisté*, kterým se v dubnu 1427 podařilo zvrátit minimalistický pokus o nevýhodný kompromis, podržují své vedoucí postavení v politickém i ideovém životě města až do jihlavských jednání r. 1436. Kompaktáta a zápisy i prohlášení Zikmundova jsou nejvýraznějším vítězstvím této skupiny. Zatímco koncil žádal svo-

vodu volby každého přijímajícího, což by umožňovalo individuální agitaci mezi přívrženci kalicha a dávalo možnost konverze, zastávali Pražané náboženský status quo, jak se vytvořil odbojem, a chtěli ho mít zajištěný kolektivními garancemi: obcím mělo být zajištěno právo určovat vztah ke kalichu — jednotlivcům mělo být ponecháno právo odejít tam, kde byl vykonáván způsob jim příjemný. Zikmund s tím vyslovil souhlas. Dal souhlas i k tomu, aby podkomoří královský byl vždy z Pražanů pod obojí způsobou přijímajících, aby žádný cizozemec nebo pod jednou přijímající nesměl být konšelem ani úředníkem v Praze. Žádné zvláštní daně neměly být městům ukládány, platy kněžské na domech neměly být dále placeny, ba i sumy královské až do té doby zadržené neměly být na Pražanech vymáhány a odběhlí nebo vypovězení obyvatelé nesměli se do měst bez jejich souhlasu navrátit.²³ Zikmund tedy uznával status quo, jak se husitskou revolucí v zemi a ovšem i v Praze vytvořil, a to jak po stránce náboženské, tak po stránce sociálně politické. Boj Prahy byl touto smlouvou s králem fakticky zakončen vítězně.

Obnovení monarchické vlády měnilo ovšem mocenskou konstelaci v zemi, vrátilo zejména panstvu opět nejen prestiž, ale i úřady a moc, zatímco moc měst se rozpuštěním vojenských kontingentů a dřívější likvidací polních vojsk značně zužovala. Averse Zikmundova dvora k maximalistům, kteří celá léta vedli proti němu rozhodný boj, umožnila minimalistům, aby za podpory panských sil strhli moc ve městě do svých rukou. *Koalice minimalistů s Menhartem a Rožmberkem* disponuje mocenskými prostředky města plných deset let (1439–1448) a vyřazuje ostatní skupiny (radikály i maximalisty) z politického života Prahy téměř úplně. Funkce velké obce (měšťanské!) i starší obce je okleštěna, všechna moc se soustřeďuje v orgánu konšelské rady, přesněji v rukou několika nejvlivnějších mužů (hlavně bratří z Kunvaldu), kteří o složení rady rozhodují.

Tento posun *těžiště moci* do úrovně minimalistického křídla spolu se skuteč-

²³ Tomek: *Dějiny hl. m. Prahy*, IV, 714–715.

ností, že síla radikálů a polních vojsk byla u Lipan podlomena, a také s tím, že země uznala opět suverenitu krále, proti němuž po léta bojovala, vedlo většinu autorů k pojetí, že revoluce skončila v podstatě nevýhodně, situaci příznivou pro restaurační tendence. Další vývoj však ukázal, že toto vychýlení bylo jen dočasné a že českou (i pražskou) společnost nelze už stabilizovat na restaurační základně. R. Kalivoda ukázal na poděbradské konferenci v r. 1964, jakou roli tu sehrál přesun těžiště moci do rukou nového mocenského činitele — *poděbradské strany*. Poděbradská strana, jak zdůrazňuje, přerůstá v době po Lipanech z role hegemonu do role vítězného představitele husitství v království českém (Filosofický časopis 1965, 5, str. 388). A tato strana zkoriguje i vychýlení pražského politického systému. V září 1448 dobývá Jiří Praha a porážkou panskominimalistické koalice se přesune těžiště moci v Praze opět do rukou *měšťanských maximalistů*, kteří jsou součástí poděbradské strany. *Konsolidace vítězného husitství* — musím opět citovat zmíněnou Kalivodovu přednášku — *se uskutečňuje na bázi pravého středu, na bázi poděbradské*.

Pro pražské poměry bude přesnější říci, že *revoluční systém se konsoliduje na úrovni měšťanského maximalismu*, který — jak uvádím ve své studii o husitských skupinách zmíněné v úvodu tohoto článku — měl přece jen své politické specifikum proti celozemské straně poděbradské.

Poněkud odlišné se vyvíjejí — zejména ve čtvrté fázi — mocenské poměry na *Novém Městě*. Jiné složení sociální tu způsobuje odlišnou tvorbu skupin — hegemonie radikálů tu přetrvává, s jistým oslabením v letech 1422–26, až do roku 1434. V období repulzace po Rokycanově vládním převratu tu proto probíhá vývoj v mocenské oblasti jinak. Zatímco na Starém Městě pozorujeme brzy opět návrat konzervativních kněží a minimalistických politických veličin na veřejné kolbiště a v letech 1430–34 se dokonce shledáváme s formováním nového koaličního seskupení obou měšťanských skupin proti radikálům, na Novém Městě jsou minimalisté i nadále z politického i ideového života vyřazeni, politika města je určo-

vána důsledně protizikmundovským postojem radikální skupiny. To vede novoměstské k trvalému sblížení se Sirotky, s nimiž stojí v těsném spojení až do své porážky v roce 1434. Minimalisté tu nikdy pevně nezakotvili, jen poměrně velmi úzká vrstva novoměstského patriciátu byla ochotna sledovat jejich politiku, když po přijetí Zikmunda se ukázalo, že profity budou distribuovány především jim. Ale i v minimalistických radách tu nacházíme lidi, kteří neztrácejí politický vliv a postavení ani po roce 1448, což svědčí o tom, že jejich postoj je velmi blízký maximalistům.

Maximalisté novoměstští mají pozici ztíženu tím, že obě města stojí často proti sobě v zápasu o vzájemný vztah politický, právní i ve sporech povahy hospodářské. Radikálové právě v těchto sporech poskytují odlišnou variantu novoměstskou proti snahám staroměstských maximalistů, kteří usilují o všestranně výsadní postavení Starého Města. Novoměstští maximalisté v tomto střetávání obou měst nejsou s to podat zápalnou variantu programovou: tu mají v ruce radikálové. A tak na Novém Městě převažuje nejen radikální pojetí ideologické, ale udržuje se i samostatná správa kněžstva a zejména v zahraničně politické orientaci vystupuje novoměstská polarita nejzřetelněji. Zatímco staroměstští nejsou neochotni jednat se Zikmundem a s legáty koncilu, novoměstští jsou neústupní vůči Zikmundovi a nedůvěřiví ke koncilu. Proto také si hledají spojence v sirotčím svazu, jenž má v tomto ohledu podobný postoj.

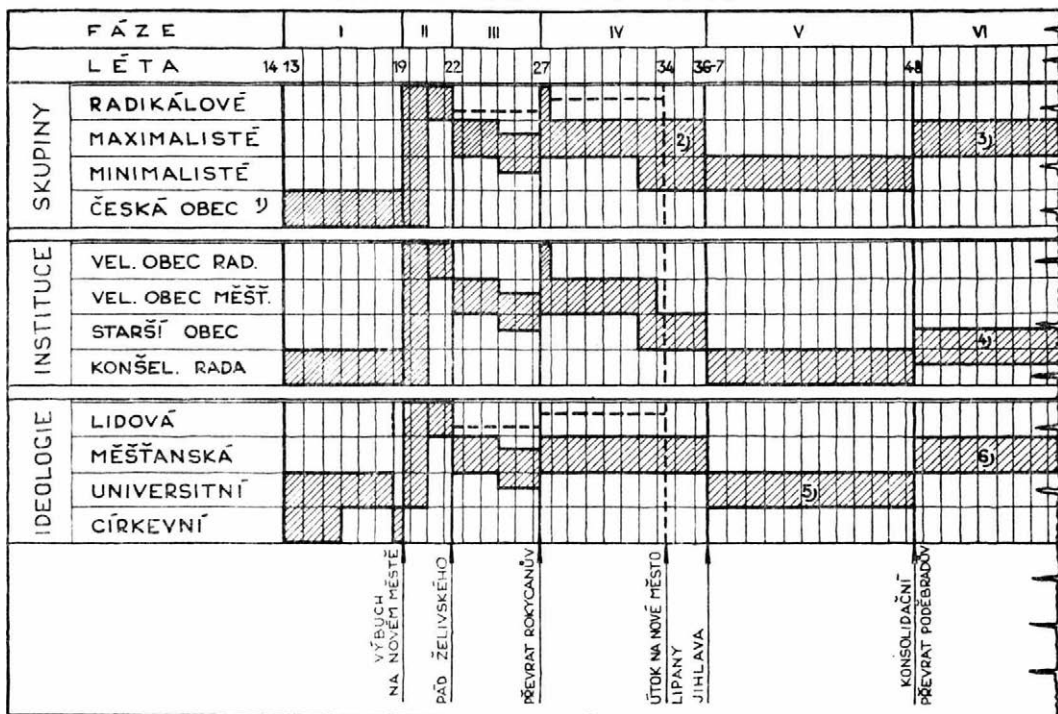
Zejména v období repulzace, bohatém na spory mezi oběma městy, neprobíhá na Novém Městě posun těžiště moci k maximalistům jako na Starém Městě, nýbrž upevňuje se tu pozice nově se aktivizujících radikálů. Teprve po roce 1434, kdy staroměstští se mocenskými prostředky zmocňují Nového Města a dosazují tam správu podle své vůle, etabluje se i zde maximalistické měšťanstvo ve vedoucí roli a stává se ve spojení s maximalisty staroměstskými vedoucí složkou novoměstské revoluční varianty, která v dalších osudech opět splývá s pohybem, jak jsme jej viděli na Starém Městě.

Průběh mocenského uplatnění jednot-

Graf 1

(Barevná plocha značí nejvlivnější skupinu, instituci nebo ideologii v dané fázi revoluce; přerušovaná čára ukazuje odchýlný vývoj Nového Města ve třetí a čtvrté fázi.)

MOCENSKÉ UPLATNĚNÍ SLOŽEK

Poznámky k tabulce:

1. Situování české obce na dolním řádku skupin je dáno tím, že programové komponenty sociálních skupin nejsou ještě vyděleny a koexistují v dočasné koalici.

2. Koalice měšťanských skupin.

3. Vyústění revoluce na bázi maximalistů je třeba chápat v jejich spojení se stranou poděbradskou.

4. Vlastně vláda elity, která uplatňuje svou převahu jak ve starší obci, tak v konšelské radě.

5. Jako universitní je tu označena ideologie,

kteřá neměla explicitní aspirace politické, byla ovšem blízká minimalistům, kterým minimum změn v policej a sociální struktuře města bylo programem, a tedy v jádře politická byla. Hlavní reprezentant: Příbram. (Srv. též Seibt: *Husitica*, str. 55).

6. Ideologie měšťanská: ta část mistrů a kazatelů, která spojila náboženskou reformu s programem proměn politických a sociálních, o něž usilovali maximalisté; charakterizována mj. zdůrazněným nacionalismem a respektem k zájmům státu. Hlavní reprezentant: Rokycana.

livých složek v šesti fázích pražské revoluce ukazuje graf 1.

Většina proměn, a to právě nejzávažnějších, proběhla ve fázi rozkladu. Pro výsledný záchyt revoluce, pro kvalitu jejího vyústění je pak nejvýznamnější repulzační fáze, hlavně proto, že modifikuje mocenskou základnu v podobě, která umožňuje vyrovnání revoltujícího systému s jeho okolím kompromisem v podstatě vítězným. Protože v článku není možno věnovat pozornost všem fázím revoluce, zastavme se alespoň u těchto dvou.

Rozklad (amplituda) je vůbec nejdramatičtější a na změny nejbohatší fáze re-

voluce. Dochází tu především k proměně politických institucí, které mají sloužit nové mocenské základně, formované už v expozici. Až dosud outsiderská velká obec se stává hlavní politickou institucí města a zmocňuje se funkcí, jež dosud byly doménou převážně patricijských měšťanů — rada se stane jejím podřízeným orgánem. Současně se ostře uplatňuje diskvalifikační cenzus vůči odpůrcům revoluce, především proti katolíkům — jsou vypovězeni z města, jejich majetky zabaveny. Němcům je omezeno občanské právo, a sice o právo dědické a také o účast ve veřejných funkcích. Uvol-

něná sociální struktura umožňuje zvýšenou sociální mobilitu; prořídil patriciát se doplňuje novými rodinami. Přenesením suverenity s krále na velkou obec dostává se měšťanům plného občanství politického; obyvatelstvu neměšťanskému pak aspoň práva účastnit se jednání velké obce a podílet se na jejím rozhodování (nevíme, že by neměšťané byli také pověřováni funkcemi např. v radě). Dochází k největšímu přesunu obyvatel (odchodem Němců a odpůrců kalicha) i k největším přesunům majetkovým (konfiskací statků ve městě i v okolí a částečnou jejich redistribucí).

Z dosavadní skupiny nátlaku, která v expozici vystupovala integrována společným étosem a jednotnou ideologií jako „česká obec“, stává se subjekt vlády — a s touto změnou dochází i k prudké diferenciaci v dosavadní jednotě revoluční základny. Ukazuje se, že sociální a ekonomické zájmy, sociálně politické statusy a vliv nestejných, popřípadě v nestejně intenzitě působících kulturních sil (ideí, stupně vzdělání apod.) způsobují i nejednotné chápání programu revoluce a její další funkce. Dochází k rozpadu mocenské základny na složky, jejichž vzdálenost od tradičního pojetí vztahů jak politických, tak sociálních, i perspektiv kulturně náboženských je nestejná (radikálové, minimalisté, maximalisté). Mezi těmito skupinami dochází k boji o ovládnutí revoluce, to jest zejména o ovládnutí mocenských a kulturních institucí: obce, vojska, správy církevní a university. Rozpory mezi jednotlivými akčními skupinami vedou nakonec k tomu, že k dosavadním diskvalifikačním měřítkům se připojuje i skupinový cenzus, čímž z původní široké mocenské základny jsou vytlačováni přívrženci některých směrů. Základnu městské vlády tak tvoří na sklonku roku 1421 jen část obyvatelstva podporující skupinu radikální, kdežto ostatní skupiny vytvářejí uvnitř mocenské základny revoluce jakousi vnitřní opozici. V této chvíli rozhoduje chování jiného mocenského činitele, vojska, respektive jeho hejtmanů. To oslabuje pozici Želivského a umožňuje opozici jeho likvidaci a potlačení radikalismu vůbec. Skutečnost, že vojenští hejtmani se rekrutovali převážně z řad šlechty a měšťanské opozice, sehrála závažnou roli, která zbrzdila so-

ciální i politický rozkmit a ochudila revoluci o její nejdynamičtější složku; po jejím potlačení už se revoluce nikdy nevrací ke svému krajnímu programovému limitu. (Srov. odchylku novoměstskou v repulzaci.)

Proměny, které nastávají později ve vývoji skupin, institucí i ideologie, nejsou již zdaleka tak pronikavé, jako změny v rozkmitu. Lze také říci, že v rozkmitu je étos revoltujícího obyvatelstva nejsilnější, a proto jeho heroismus v boji s nepřáteli nejvýraznější. To umožňuje nejen úspěšnou obranu, ale i expanzi revoluce uvnitř země.

Repulzace odmítá nejdříve pravou krajnost (nevítězný kompromis s vnějšími nepřáteli), později levou krajnost (pokračovat v útočném boji až k bezpodmínečné kapitulaci nepřátel) a umožňuje nejsilnější složce mocenské základny uzavřít vítězný kompromis s koncilem i s císařem.

Minimalistické měšťanstvo ve spolupráci s Korybutem a částí šlechty naléhalo na rychlé uzavření revoluce. Revoluční systém však nebylo možno ještě donutit ke kompromisu, který by se rovnal kapitulaci. Jeho nedávné úspěchy vojenské, majetkové zábery, rozšíření politické nadvlády nad celou řadou měst a městeců, jakož i respekt, který si vynutily jeho symboly, dávaly mu dostatek prostředků i sebevědomí k vedení dalšího boje. Kompromisní křídlo je smeteno. Rokycana (opět kazatel jako druhdy Želivský — ideologické aspekty procesu byly ještě velmi živé!) dává signál velké obci k útoku, korybutovci jsou zlomeni, konzervativní ideologové vykázáni. Možnost předčasného uzavření revoluce, jejíž struktura není ještě plně vyzrálá, je odmítnuta — proto repulzace.

Tento převrat probíhá především v politické a ideologické oblasti, sociální struktura jím není výrazně dotčena.

Mocenská základna vystupuje zprvu v značné šíři. Prevrat v dubnu 1427 sdružuje chudinu, měšťany, šlechtu. Ale ne na dlouho. Zájmy sociální, staré averze a obavy rychle oživují. Vystoupení velké obce v dubnové akci bylo jen bojové — jako politická instituce se už znovu neetabluje. Radikální složka je na Starém Městě z dalšího politického dění rychle eliminována, na Novém Městě si svou po-

zici udržuje, ale nikoli na bázi radikálně demokratické velké obce, nýbrž na bázi měšťanské obce — což ovšem modifikuje její podobu. Měšťanstvo, nejsilnější složka mocenské základny revoluce, hlídá si v obou městech ostražitě své sociální a politické preference.

Problematika revoluce se zatím změnila. Vnější nepřátelé byli odrazeni, vnitřní odpůrci potlačeni. Systém musí nyní naléhavě zajistit plodný chod své ekonomiky, ochromené válkami a bloádou, a musí nalézt i optimální variantu modelu sociálních a politických vztahů, najít pro ně vhodné formy realizace. Musí však také najít uspokojivý modus viven-di s kontrastními silami, které by vnitřní mechanismus revoltujícího systému narušovaly. Proto „dogmatika principů“, jak ji reprezentovala především kněžská a universitní složka, musí ustoupit realitě sociální, ekonomické a mocenské, protežované městskými politiky.

Repulzace se tak ustaluje na pozici třídy, jež se ukázala mocensky, ideově i ekonomicky nejsilnější a nejpřipravenější dovést revoluci k vítěznému zakončení v daných podmínkách sociálně ekonomických a sociálně politických (a dodejme i: kulturních); ustaluje se na pozici měšťanstva. Jeho skupiny ztrácejí charakter útvarů ideologizovaných a seskupují se spíše na základě programů politických. Náboženští ideologové postupují vedení boje politickým vůdcům měšťanským (Velvarovi, Smolařovi, bratřím od stříbrné hvězdy — bratřím z Kunvaldu aj.). Svědčí o tom výmluvně zejména postoj Rokycanův, který závažná rozhodnutí o dalším vedení bojů a jednání ponechává laickým politikům...

Silná pozice radikálů na Novém Městě a pokračující aktivita polních vojsk je ovšem měšťanskými skupinami nesena s nelibostí. Repulzační fáze se stává rámcem další konfrontace: obě měšťanské skupiny se spojují (bez ohledu na ideologické a sociální rozdíly!) s vnějšími spojenci a mocensky lámou sílu radikálů a polních vojsk. Odmitnutí radikální verze revoluce je tím definitivně dotvrzeno. Měšťanským skupinám, které vystupují

v závěru repulzační fáze ve svorné jednotě, je umožněno přijmout královské i církevní garance změn, které revoluce — a v tom je tragický paradox všech revolucí: za rozhodující účasti poraženého levého křídla — nastolila jako novou sociální skutečnost.

Domnívám se, že model šestifázového procesu upřesňuje dosavadní názory o pohybu hladiny změn v husitské revoluci, jak proběhla v politickém systému pražských měst. Většinou se dosud používalo v podstatě třífázového schématu, jímž byl zachycen výbuch revoluce, její zdvih k radikální maximě a potom pokles až k tragickému konfliktu u Lipan. Další vývoj se pak už nepovažoval za součást revoluce.

Jistě neprávem, neboť teprve po Lipanech je sveden rozhodující boj o výslednou podobu revoluce, o strukturu a ovládnutí její politické organizace, i o konečnou odpověď na otázky, jež byly kladeny v oblasti ideologické.²⁴ Teprve po Lipanech se ještě tvrdě zápasí o to, která část mocenské základny se zmocní výhod z revoluce plynoucích. Nelze podceňovat význam dvojího měšťanského programu. Respekt k tomuto odlišení nám umožní přesněji zhodnotit i pozitivní roli měšťanstva, zejména jeho politicky protažonní části — maximalistů.

A tvrzení o pokračování revoluce i po Lipanech lze rozšířit i na revoluční systém celozemský. Teprve padesátá léta přinášejí zklidnění. — a současně nastolují novou problematiku, jejíž politický a ekonomický aspekt je ve střetnutí měst a šlechty a jejímž ideovým výrazem je hledání nové náboženskomravní intenzity, jak se objevuje mezi stoupenci Chelčického.

Vedle měst a šlechty se znovu objevuje třetí politický činitel — král. A půjde i o to, jaká konstelace se z těchto sil vytvoří.

Je jistě ještě mnoho dalších aspektů revoluce, které by si zasloužily pozornosti — a to jak v její politické, tak v ekonomické, sociální i kulturní verzi. Nemohl jsem se v tomto článku zmínit o všech; omezil jsem se na sledování nej-

²⁴ Po pádu Prahy v roce 1448 sjednali příbramovci s Rokycanou úmluvu v koleji Karlově o kompaktech, řádech bohoslužebných a o přejímání dítek, jež znamenala faktické splnění obou verzí (srv. R. Urbánek: *Věk poděbradský* II, 304).

významnějších změn v politické struktuře pražského systému, a učinil jsem to ve stručnosti, kterou vnucuje rozsah článku. Nemohl jsem tedy uvádět ilustrativní údaje a hojnější odkazy na odbornou literaturu, zejména historickou. Doufám však, že vzhledem k významu husitské revoluce v našem národním a státním životě,

i vzhledem k tomu, že z jejího průběhu můžeme ve srovnání s pozdějšími evropskými revolucemi²⁵ vyvozovat obecnější závěry o revolučním modelu v celé novověké Evropě —, také naše sociologie obrátí pozornost k této tematice a bude se soustavněji zabývat i ostatními aspekty husitské společnosti.

---

²⁵ — s výhradou, že studium o nich bude postaveno na stejných souřadnicích.